

• Халқ тақвимида бир назар •

БАЛИҚҚА АЙЛАНГАН ОШИҚЛАР

ЎЗБЕК халқ тақвимида кўра шамсый йилнинг энг сунги ойи ҳут ҳозир биз амалда қўлайдиган миллий ҳисоб бўйича 20 февраль кўни дохил бўлиб, Наврўзи оламгача давом этади. Маълумки, қўннинг осмон гўмбасидан йиллик кўрилиши ўзига хос айланиш ташкил қилади. Ана шу айланиш ўн икки қисмга бўлиниб, улар буржлар деб аталади. Осмондаги ўн икки юлдуз буржининг охиригисини қадимги мунжазиллар иккига катта балиқ суратида тасаввур қилишгани боис уни «хут», яъни «балиқ» деб аташган. Ҳут буржи Хамал, Даво юлдуз туркумлари яқинида жойлашган бўлиб, унинг ёриткичларини октябрнинг бошларидан то январнинг охиригача яхши кураатиш мумкин. Мутахассисларнинг фикрларига қараганда, Ҳут буржиди 75 дан ортиқроқ юлдузлар мавжудлиги аниқланган бўлса-да, само хариталарида у узун ип билан бир-бирига боғлаб қўйилган иккига наҳанг балиқ сурати билан белгиланган.

Халқ орасида Ҳут буржининг пайдо бўлиши ҳақида гоёт қизиқарли афсона ва асотирлар сақланиб қолган. Қадимги Юнон ровийларининг афсоналарига кўра қўш маъбуд Гелиоснинг гўзал қизи бир кўни денгиз бўйига сайр қилиш учун чиқиб кетибди. Шунда у гул япроғига қўниб турган чиройли капалакни қўриб, унга мафтун бўлибди ва тўти олмоқчи бўлиб қувлабди. Капалакни қува-қува зарчаган соҳибкамол қиз денгиз яқинидаги тоғ этагига бориб қолганини сезмай қолди. Капалак учиб бориб чиройли қизни гулга қўнибди. Қиз қараса, ҳалиги гулни жузмадан келишган бир йигит ушлаб турганини. Иккала ёш бир-бирларини севиб қолдибди. Улар бир-бирларидан сираям ажралишмас, доимо қўл ушлашиб, хушманзара жойларда сайр қилиб юришаркан. Аммо икки ёшнинг бахтиёр оилари узоққа чўзилмабди. Шу тоғда Полифем деган бир ёвуз дев ҳам яшар экан. У йилнинг Улдириб, қўш маъбуднинг гўзал қизини қўлга тушириш учун ёшларни таъкиб қила бошлабди. Қўноб кутулганга кўзларни етмаган ошпа-машпуқлар билан қўнош устига чиқиб, бир-бирларининг қўнларидан мақкам ушлаганча уларнинг денгиз бағрига отирибди. Севинчларнинг сарқоқига қўйил қолган ҳудо уларни балиққа айлантирибди-да, Ҳут буржини айлантириб қўйди. Балиқларни бир-бири билан чаббарчас боғлаган ип эса икки дили пайванд қилган муҳаббат риштаси эмиш. Айтишларича, қўш Ҳут буржини кирганида қаттиқ ёмғир ёғар ва само денгизидеда иккига улкан балиқ пайдо бўлар экан. Бу ўша балиққа айлانган севинчларлар дейдилар.

Қўш ўз ҳаракат доирасида ўн иккинчи буржга кирган кундан эътиборан шамсый ҳисоб бўйича ҲУТ ОЙИ бошланади. Ҳут эски йилни янгулаб, янги йилни бошлаб берадиган ой бўлиб, аймажуз, аҳмадан-даҳман, ҳезим хирмон, ноти наврўз, оби раҳмат кўнларини ўз ичига олади. Йилдор ҳалқимиз айтгандай тақвимида ана шу муқаддас тўғрисида қизиқарли эътиқодли қарашларни яратганлар.

АЙМАЖУЗНИНГ ҚАҲРИ ҚАТТИҚ

ҲИКОЯ қилишларича, Аймажуз деган бир кампир тоғ тепасидаги горда истиқомат қилар экан. Унинг бир-биридан жоҳил икки ўғли — эгизаклари бўлиб, бирининг оти Даҳман экан. Эрта кўламоқ кўнлари кочқордан аниқлаб совуқ шамоллар ана шу Аҳмадан-Даҳманинг изини дейдилар. Аймажуз ухлаб ётганида болаларнинг шамол қўнини ўғирлаб олиб, секин озини очип шар ва шамолларни чиқариб юборар эканлар. Момо уйбоғидан кейин қарасанки, қопи бўлаб қолди. «Мен ухлаб ётганимда одамлар шамол қопини ўғирлаб, озини очиб кетишди-да!» деб ўйлаган Аймажуз бутун қаҳрини одамларга сочиб, мол-қолларга, эндигина кўчармоқчи бўлиб турган кўнарларга, куртаги буртиб қолган нихолларга қирғин келтирмоқчи бўлиб аёзини қўйиб юборар, шимолни қолган-қутган шамолларини, қор-ёмғирларини рўйи заминга ҳайдар экан. Аммо Аймажуз қанча

уринмасин кўклари тўхтатиб қолишга ожизлик қиларкан. Шунинг учун оғзида бир тиши йўқ, яхшилик оилан ҳуши йўқ, ёмон одамлар билан иши йўқ, ўзи жу-даям ориқ, тоғ тепасидан торлон очган, манглайи ёриқ, икки кўзи ялтираган, ҳасса ушлаган қўллари қалтираган Аймажуз ҳалол, яхши одамларни жинидан баттар ёмон кўрар. Уларнинг экинларига, молларига шикаст етказиш учун жон-жаҳди билан уриниб кўраркан. Кир юваётган аёлларнинг совуқини ўғирлаб кетар, бош юваётган одамларни кўрса ҳассас билан уриб ўтар, на-тижада у киши бош оғрини дардида мубтало бўлиб қо-ларкан.

Айтишларича, Аймажуз олти-етти, кўни билан ўн кунгача баҳор билан олишар, шу боис одамлар:

Аймажуз олти кун,

Қалтираса қаттиқ кун,

Ўғиб келса етти кун,

Сақланса саккиз кун,

Тўқсанга тўнқиз кун,

Ўқсанга ўн кун, —

деган нақлни яратганлар.

Аймажуз кўнлари бошла-наётган вақтда у киши тўқсо-ни билан бахшланиб, «Сен уч ой киши бўлиб қолмаган ишини мана, мен бир ҳафтага қолмай бақараман!» Бу заминни музлатиб, жамани жонли мавжудоти зор қақ-шатмасам, Аймажуз отимни бошқа қўяман!» деб мақта-нар экан. Аммо орадан олти-етти кун ўтгач, Аймажуз кўкламга бас келолмагани-ддан қизариб:

— Янги чиққан майсанинг ҳади димоғида урилиб ҳал-дебди-да, бўлмаса кў-рардин кучимни, — деган-ча ўзининг горига қайтиб кетаркан.

Кишдан баҳорга ўтадиган пайтдаги етти кунлик фурсат халқимиз орасида Аймажуз, Айёми Азиз, Айём мўв-жи, Ожиз момо, Азиз мо-мо, Аймадиз каби номлар билан аталади. Улут юртдо-шимиз Абу Райҳон Бери-нийнинг ёзишича, «Аймажуз» сўзи асли арабча бў-либ, «Айём Ажуз», яъни «кампир кўнлари» деган маънони англатаркан. Одат-да Аймажуз ҳут ой олти кунлик бўлганда, яъни 26 февралда бошланиб етти кун давом этади.

Қадимги туркий ёзма ёд-горликларда ҳам Аймажуз-нинг пайдо бўлиши ҳақидаги асотир ва эътиқодлар келти-риб ўтилган. Хусусан, буюк аллома Носируддин Бухоронининг Рабўғунининг «Қиссаси Рабўғун» асари-да ёзилишича, Олло таоло Арабистонда яшаган оғ ном-ли қабила аҳлининг панд-насиҳатларига қулоқ соймай, оғир гуноҳларга ботгани-ддан ранжиб, уларни со-вуққа қийнаб ўлдирганга жазм қилибди. Дахшати қора булут бостириб кела-ётганлигини ҳаммадан аввал ўша қавмдаги Миз исмли бир момо кўриб қолади ва ўз қавмининг гуноҳини сў-раб таъво-тазару қилади. Шунда ҳазрати Жабронил ша-мол фаршталарига мурожа-ат қилиб, ел қопининг оз-зини игганини тешигичалик очиниши буюради. Худонинг амри билан етти кечакун-дуз совуқ шамол эсиб, ём-ғир-қор ёғиб, оғ қавми бата-лом қилиб кетибди. Фа-қат ўша кампирнинг омон қолди, холос. Шунинг учун киши билан баҳор ал-мангидида етти кун Айёми Ажуз, яъни «кампир кў-нлари» деб аталган экан.

Халқимизнинг кўп йил-лик тақрибларига қара-ганда, киши тўқсон охири-да об-ҳаво бироз юмшайди. Лекин ҳут бошида, айниқ-са, Аймажуз кўнлари ҳаво-да кескин ўзгаришлар рўй бериши, ёмғир ёғиб, совуқ бўлиш кўтилан.

Бухоро вилоятининг Нав-баҳор ноҳиясидан Утчу-ти қишлоғида яшовчи Ҳолида Вазоровадан ёзиб олинган бир асотирида киши билан Аймажуз тортишув қўйи-дагича талқин қилинади: нақл қилишларича, бир кўни киши тўқсон билан Аймажуз

учрашиб қолибди. Аймажуз ўзининг аёллари билан мақ-таниб турган экан, тўқсон унинг сўзини бўлиб:

— Отимни дейдилар тўқсон, Совуқдан қўтулиб бўлсан, Қалтираб-қилтираб турган, Айём, бир кунимча йўқсан! — дебди.

Бу гапни эшитган Айма-жуз ҳам ён бергиси келмай:

Раҳм айласам олти кунлик,

Қаҳр айласам етти кунлик аёзим бор! —

дер эмиш.

Бу асотирида киши билан Аймажузнинг тортишув ўз ифодасини топан бўлса, Самарқанд вилоятининг Пах-тачи ноҳиясидagi «Галаба» колхозида яшовчи 65 яшар Баҳамд Тошқора қиздан ёзиб олинган асотирида эса уч ой давомида еру заминга қаҳрини сочиб, кўнгли тин-чимган кишининг Айма-жузга насият қилиши тасви-рланган. Ҳут ойининг боши-да Аймажуз кўнлари бўла-ди. Айташларича, сунги кунларини кечиратган киши кетар чоғида ўз ўрнига ке-лаётган Аймажузга қараб:

Аймажуз кўнлари бошла-

наётган вақтда у киши тўқсо-

ни билан бахшланиб, «Сен

уч ой киши бўлиб қолмаган

ишини мана, мен бир ҳафтага

қолмай бақараман!» Бу

заминни музлатиб, жамани

жонли мавжудоти зор қақ-

шатмасам, Аймажуз отимни

бошқа қўяман!» деб мақта-

нар экан. Аммо орадан олти-

етти кун ўтгач, Аймажуз

кўкламга бас келолмагани-

ддан қизариб:

— Янги чиққан майсанинг

ҳади димоғида урилиб ҳал-

дебди-да, бўлмаса кў-рардин

кучимни, — деган-ча ўзининг

горига қайтиб кетаркан.

Кишдан баҳорга ўтадиган

пайтдаги етти кунлик фурсат

халқимиз орасида Аймажуз,

Айёми Азиз, Айём мўв-жи,

Ожиз момо, Азиз мо-мо,

Аймадиз каби номлар билан

аталади. Улут юртдо-шимиз

Абу Райҳон Бери-нийнинг

ёзишича, «Аймажуз» сўзи

асли арабча бў-либ, «Айём

Ажуз», яъни «кампир кўнла-

ри» деган маънони англатар-

кан. Одат-да Аймажуз ҳут ой

олти кунлик бўлганда, яъни

26 февралда бошланиб етти

кун давом этади.

Қадимги туркий ёзма ёд-

горликларда ҳам Аймажуз-

нинг пайдо бўлиши ҳақидаги

асотир ва эътиқодлар келти-

риб ўтилган. Хусусан, буюк

аллома Носируддин Бухоронининг

Рабўғунининг «Қиссаси Рабўғун»

асари-да ёзилишича, Олло таоло

Арабистонда яшаган оғ ном-

ли қабила аҳлининг панд-

насиҳатларига қулоқ соймай,

оғир гуноҳларга ботгани-ддан

ранжиб, уларни со-вуққа қийнаб

ўлдирганга жазм қилибди.

Дахшати қора булут бостириб

кела-ётганлигини ҳаммадан

аввал ўша қавмдаги Миз исмли

бир момо кўриб қолади ва ўз

қавмининг гуноҳини сў-раб таъво-

тазару қилади. Шунда ҳазрати

Жабронил шамол фаршталари-

га мурожа-ат қилиб, ел қопининг

оз-зини игганини тешигичалик

очиниши буюради. Худонинг

амри билан етти кечакун-дуз

совуқ шамол эсиб, ём-ғир-қор

ёғиб, оғ қавми бата-лом қилиб

кетибди. Фа-қат ўша кампирнинг

омон қолди, холос. Шунинг

учун киши билан баҳор ал-

мангидида етти кун Айёми

Ажуз, яъни «кампир кўнла-

ри» деб аталган экан.

Халқимизнинг кўп йил-

лик тақрибларига қара-

ганда, киши тўқсон охири-

да об-ҳаво бироз юмшайди.

Лекин ҳут бошида, айниқ-

са, Аймажуз кўнлари ҳаво-

да кескин ўзгаришлар рўй

бериши, ёмғир ёғиб, совуқ

бўлиш кўтилан.

Бухоро вилоятининг Нав-

баҳор ноҳиясидан Утчу-

ти қишлоғида яшовчи Ҳолида

Вазоровадан ёзиб олинган

бир асотирида киши билан

Аймажуз тортишув қўйи-

дагича талқин қилинади:

нақл қилишларича, бир кўни

киши тўқсон билан Аймажуз

учрашиб қолибди. Аймажуз

ўзининг аёллари билан мақ-

таниб турган экан, тўқсон

унинг сўзини бўлиб:

— Отимни дейдилар тўқсон,

Совуқдан қўтулиб бўлсан,

Қалтираб-қилтираб турган,

Айём, бир кунимча йўқсан!

— дебди.

Бу гапни эшитган Айма-

жуз ҳам ён бергиси келмай:

Раҳм айласам олти кунлик,

Қаҳр айласам етти кунлик аёзим бор! —

дер эмиш.

Бу асотирида киши билан

Аймажузнинг тортишув ўз

ифодасини топан бўлса, Самарқанд

вилоятининг Пах-тачи ноҳиясида

«Галаба» колхозида яшовчи 65

яшар Баҳамд Тошқора қиздан

ёзиб олинган асотирида эса

уч ой давомида еру заминга

қаҳрини сочиб, кўнгли тин-

чимган кишининг Айма-

жузга насият қилиши тасви-

рланган. Ҳут ойининг боши-

да Аймажуз кўнлари бўла-

ди. Айташларича, сунги

кунларини кечиратган киши

кетар чоғида ўз ўрнига ке-

лаётган Аймажузга қараб:

Аймажуз кўнлари бошла-

наётган вақтда у киши тўқсо-

ни билан бахшланиб, «Сен

уч ой киши бўлиб қолмаган

ишини мана, мен бир ҳафтага

қолмай бақараман!» Бу

заминни музлатиб, жамани

жонли мавжудоти зор қақ-

шатмасам, Аймажуз отимни

бошқа қўяман!» деб мақта-

нар экан. Аммо орадан олти-

етти кун ўтгач, Аймажуз

кўкламга бас келолмагани-

ддан қизариб:

— Янги чиққан майсанинг

ҳади димоғида урилиб ҳал-

дебди-да, бўлмаса кў-рардин

кучимни, — деган-ча ўзининг

горига қайтиб кетаркан.

Кишдан баҳорга ўтадиган

пайтдаги етти кунлик фурсат

халқимиз орасида Аймажуз,

Айёми Азиз, Айём мўв-жи,

Ожиз момо, Азиз мо-мо,

Аймадиз каби номлар билан

аталади. Улут юртдо-шимиз

Абу Райҳон Бери-нийнинг

ёзишича, «Аймажуз» сўзи

асли арабча бў-либ, «Айём

Ажуз», яъни «кампир кўнла-

ри» деган маънони англатар-

кан. Одат-да Аймажуз ҳут ой

олти кунлик бўлганда, яъни

26 февралда бошланиб етти

кун давом этади.

Қадимги туркий ёзма ёд-